

SISUKORD

LINNAEHITUSLIKUD PÕHIMÕTTED 3

HOONETÜÜBID 4

VÄIKESED KORTERMAJAD 4

Rahvakorterid 4

Venemaa tüüpprojektid 5

Esimesed kohalikud tüüpprojektid 6

Elamugrupid 8

SUURELAMUD 10

Sõjajärelsete traditsioonide jätkumine 10

Nõukogude arhitektide looming 11

Suured ansamblid 13

Kohalike arhitektide looming 17

Järellainetus 19

KAARDID 20

KORRASHOID JA SÄÄSTEV UUENDAMINE 23

Katus ja korstnad 24

Sademeveesüsteem 25

Fassaad ja sokkel 26

Rõdud 28

Aknad ja välisuksed 30

Trepikoda 33

Korterid 35

Piirdeaed ja õu 39

KOKKUVÕTTEKS 40

Viited 40

Nõukogude Eesti esimestel kümnenditel ehitatud hooneid vaadeldes ei saa me rääkida ühest konkreetsest elamutüübist. Mõiste *stalinistlik korterelamu* alla mahub terve galeerii hooneid aastatest 1940–1955, alates tagasihoidlikest puitelamutest kuni väga suurejoonelistele kivihooneteni välja. Kuigi eriilmelised, moodustavad need tervikliku ja äratuntava kihistuse meie linnaruumis. Nende majade väärtuse tajumine ja pieteeditundeline korrastamine on oluline nii hoonete kui ka piirkonna maine hoidmisel ja arendamisel.

Seda 1930. aastate totalitaarse Nõukogude Liidu rüpes sündinud arhitektuurstiili, mida tollal nimetati ka sotsialistlikuks realismiks, on tagantjärele hakatud kutsuma Jossif Stalini (1878–1953) järgi stalinismiks. Stalinism tähistab 1930. aastate Nõukogude Liidus kõigil kunstialadel, aga peamiselt arhitektuuris kehtestatud stiilisuunda, mis lähtub klassitsistliku arhitektuuri vormist ja detailidest, kombineerides neid rahvuslike elementidega. Eriti oluliseks kujunes sümboliseerivalt uue riigi ülesehitamist tähistav linnaplaneerimine. Eestis ei saavutanud stalinistlik arhitektuur siiski kunagi sellist monumentaalsust ega dekoorirohkust kui mujal Nõukogude Liidus. Kohalikud pompöössemad kompleksid asuvad Ida-Virumaal Sillamäel ja Kohtla-Järvel, kuid ka Tallinnas leidub hulgaliselt eriilmelisi elupiirkondi, mis seda perioodi iseloomustavad.

Nii arhitektide, arhitektuuriajaloolaste kui ka rahva suhtumine stalinistlikesse majadesse on vastuoluline. Ühelt poolt on tegemist Tallinna tänavapildis ühe kõige suurlinlikuma arhitektuurikihistusega. Teisalt aga ei taaskehasta need hooned Eestis Peterburi klassitsismi, vaid nii majade välisilme kui ka kõrged toad ja pikad koridorid tekitavad siinses kontekstis mitmel põhjusel võõristust. Esiteks esteetiliselt: põhinevad need hooned ju nii oma dekoori kui ka üldise arhitektoonika ja proportsioonikäsitluse osas täiesti teisel maitsekoolil, mis erineb tugevasti meie varasemast elamuehituse traditsioonist. Teiseks majanduslikult: ehitati väga vaesel sõjajärgsel ajal, mil isegi esmatarbekaupade ja toiduainete hankimisega oli raskusi ja rohkete kaunistustega arhitektuur näis sellel taustal tarbetu priiskamisena. Kolmandaks sotsiaalselt: kuna valdav osa sõjajärgse kümnendi elamutest püstitati suur-

1. Sõle ja Lõime tänava ristmik. Pelguranna elurajoon Tallinnas on kujunenud stalinistliku elamuehituse üheks sümboliks.

tehaste töölistele, kes enamasti tulid Venemaalt, siis suure osa selle perioodi korterelamute elanikest moodustasidki muukeelsed inimesed. Olles valminud stalinistlike repressioonide ja normaalselt toiminud Eesti kultuuri süstemaatilise hävitamise perioodil, mõjusid need hurraaoptimistlikult uut ühiskonnakorda ülistavad ehitised paratamatult võltsina. Viienda, ent mitte vähetähtsa aspektina võib mainida eetilisi küsimusi: paljudel juhtudel kasutati ehitustel sunnitöölisena saksa sõjavange, kellega kohalikud inimesed tundsid teatud solidaarsust, mõnel puhul ka poliitvange ning see süvendas eestlaste suhtumist nendesse majadesse kui võõrvõimu poolt pealesurutud arhitektuuri. Aja jooksul on nende küsimuste teravus vähenenud, praeguseks on stalinistlikud elamud omaks võetud ning kujunenud mitmekihilise linnakoe üheks loomulikuks osaks.

Stalinismi perioodil ehitati ka väga palju individuaalelamuid, aga neid antud raamat ei käsitle.

LINNAEHITUSLIKUD PÕHIMÕTTED

Esimisel nõukogude aastal tegeleti eelkõige korteriprobleemi lahendamisega väikeste kompaktsete kvartalitena ja suuremate plaanideni ei jõutudki. Pärast sõja lõppu pandi aga paika linna elamuehituses olulised põhimõtted, mis kujundasid elamuehituspoliitikat, kuni mindi üle uuselamurajoonide rajamisele 1960. aastatel. Linna elurajoonid jagati viide gruppi:¹

1. vanalinn, kus rõhutati ajalooliste hoonete säilitamist ja uushoonestus ei tohtinud ületada kolme korrust;
2. linna keskosa Toompuiestee, Tõnismäe ja Liivalaia tänava vahel, kuhu kavandati nelja-viiekorruselisi maju;
3. kesklinna ja raudteeringi vahel olev ala, kuhu nähti ette kolmekorruselised hooned;
4. kaugemad linnaosad kahe-kolmekorruseliste hoonetega;
5. individuaalelamurajoonid.

2. Pelguranna hoonestuskava 1949. aastast. Arhitekt G. Šumovski.

Selline praegugi eluterve lähenemisena tunduv lähtepositsioon oli aluseks edasisel projekteerimisel ja kui vaadata sellel perioodil kerkinud hooneid, siis enamasti on neist põhimõtetest ka kinni peetud. Arhitektuuris toetuti ajastule iseloomulikele printsiipidele, mis põhinesid vene klassitsismi traditsioonil. Linna ilmet pidid kujundama paraadsed ansamblid, perimetraalse hoonestusega ääristatud esinduslikud väljakud ja suurejoonelised magistraalid. Kvartalite ja linnaosade keskused olid rõhutatud pisut kõrgemate hoonete ja nurgamajad soovitavalt ka tornikestega.

3. Koidu 11 ja 12 Kassisaba asumis. Balti Raudtee töölistele ehitatud eripärase ümara nurgalahendusega majad. Arhitekt L. Julianus, 1954.

HOONETÜÜBID

VÄIKESED KORTERMAJAD

Nõukogude perioodi esimestel kümnenditel Tallinnasse ehitatud kortermajad võib laias laastus jagada kaheks:

- väikesed, kuni kahe korruse ja kuni kaheksa korteriga ühe-kahe trepikojaga majad, mis teatud mõttes jätkasid sõjaeelse nn Tallinna tüüpi elamu olustikku;
- suured kolme-neljakorruselised kahe ja enama trepikojaga esinduslikumad linnaelamud.

Kui esimesed leidsid enam kasutamist eeslinnades (Pelgulinna, Kopli, Lasnamäe), siis esinduslikkuse ambitsiooniga kivimajad leidsid kohti eelkõige linnasüdames, aga ka terviklikult planeeritud uuselamurajoonides Lasnamäel ja Pelgurannas. Üldilme oli küllalt mitmekesine, pakkudes huvitava läbilõike kümnendi arhitektuurikäsitlusest.

RAHVAKORTERID

Nõukogude Eesti elamufondi rajamise avalöögiks sai rahvakorterite ehitus. Hoolitsus töörahva eest oli Nõukogude riigi üks olulisemaid loosungeid, nii üritati seda ka vastokupeeritud riikides jõuliselt demonstreerida. Teedeministeeriumi juurde loodud Rahvakorterite Ehituse Komitee juhtimisel jõuti aastatel 1940–1941 ehitada vaid arhitekt Alar Kotli projekti järgi kivitrepikojaga puitmajad Sitsi asumisse Lõime ja Puuvilla tänavale, Pelgulinna Nisu ja Rukki tänavale ning Lasnamäele Majaka ja Sikupilli tänavale (viimased hävisid suuremas osas sõjatules). Olmelises plaanis erinesid need varem hulgaliselt ehitatud kivitrepikojaga

4. Lõime 1 Sitsi asumis. Esimesel Nõukogude aastal väljatöötatud tüüpprojekt Ra-Ko. Arhitekt Alar Kotli.

Tallinna maja hoonetüübist vaid köögi kõrvale lisandunud duširuumi poolest (Tallinna majades oli selle asemel enamasti üks ühine vannituba keldris). Kui Tallinna majad olid sageli pisut toretsevad, fassaadi liigendamas eenduv kivitrepikoda, erkerid jm, siis Kotli tüüpprojekti Ra-Ko majad (sõnast rahvakorter) mõjusid oma lihtsa ristkülikulise plaani, horisontaalse laudise ja suurte akendega omas ajas isegi moodsalt funktsionalismi-pärastena. Kivist trepikoda eelistati ühtlasema üldmulje saamiseks varjata laudisega. Kahtlemata oli siin üks eesmärke selgelt eristuda eelmisel, ideoloogiliselt

taunitud perioodil valminud Tallinna majadest, mille peamine tunnus on eenduv kivitrepikoda. Konstruktsioonis ei toimunud märkimisväärset muutust: jätkati varasemast tuttavat paekivisoklil püstplank-konstruktsiooniga ehitusviisi. Olles arenguloogilises seoses Tallinna majaga, on nende heakorrastamisel ja renoveerimisel otstarbekas kasutada just selle hoonetüübi jaoks väljatöötatud juhiseid (vt „Tallinna maja. Hoonetüübi areng ja säästev uuendamine”, koostajad Mark Sepp ja Tallinna Kultuuriväärtuste Amet).

VENEMAA TÜÜPPROJEKTID

Suhteliselt kiiret lahendust sõjajärgsele korterikriisile pakkusid puidust, enamasti kaheksa korteriga elamud, mida püstitati Pelgulinna ja Koplis. Väliste näitajate põhjal võib oletada, et kasutati üleliidulist tüüpprojekti 9-MC², mis leidis rakendamist ka paljudes väiksemates Eesti linnades. Saepurutäidisega sõrestikehitised olid enamasti kaetud horisontaallaudisega, üksikutel juhtudel ka krohvitud. Osa selliseid hooneid valmisid ka monteeritavate puitkilpmajadena. Ajastule iseloomulikult oli sissepääs dekoreeritud klassitsistliku puidust portaali või varikatusega. Kuigi esmapilgul on tegemist n-ö puitehitustraditsiooni sujuva jätkuga, eristuvad need hooned sajandi alguse elamutest kehvema ehituskvaliteedi ja mitme võõrapärase detaili poolest. Sissepääsu kujundus, aga ka kaksikaknad, mis idanaabrite juures olid laialt levinud, mõjuvad meie kultuuriruumis üsna harjumatuna. Kuigi

arhitektuuriloos moodustavad need hooned vaid ühe väikese peatüki ja terve rida neist on nüüdseks lammutatud, ei saa neid siiski väärtusetuks pidada. Sageli sobituvad need hästi miljöösse ja moodustavad omalaadseid ansambleid.

Eelmistega tüübilt sarnased, kuid detailide ja põhiplaanide osas siiski erinevad on kahesektsioonilised krohvitud puitsõrestikmajad, mis ehitati näiteks Vasara tänavale Koplis. Siin on ilmselt tegemist üleliidulise sõjaväebaraki tüüpprojektiga,

5. Aru 19 Pelgulinna. Üleliidulise tüüpprojekti 9-MC järgi ehitatud maja. Arhitektid V. Paramonov ja L. Sokolov.

selliseid kasutati ka tehasetöölise majutamiseks. Erinevalt teistest tolle aja puitmajadest, kus stalinismist saab rääkida pigem tinglikult, on need elamud äratuntavalt ajastutruud, olles kaunistatud paljude kohmakavõitu uusklassitsistlike elementidega. Algselt päris korralikult ehitatud majad on hiljem hooletusse jäetud ning paljud neist on praeguseks hävimise äärel.

6. Vasara 14 Koplis. Sõjaväebarakiks ehitatud klassitsistlike detailidega kaunistatud krohvitud puitsõrestikmaja.

ESIMESED KOHALIKUD TÜÜPPROJEKTID

Kui sõjaeelse Eesti linnades tüüpelamud traditsioonilises mõistes puudusid (sellised hoonetüübid nagu Tallinna maja või Nõmme maja olid pigem moele, ehitustehnikale ja kehivatele normidele vastava arhitektuurse lahenduse variatsioonid), siis Nõukogude Liidus sai tüüpprojekteerimine väga oluliseks. Esimesed tüüpprojektide järgi valminud hooned olid üleliiduliste ametkondade püstitatud elamud, mis tuginesid üleliidulistes projekteerimisorganisatsioonides väljatöötatud kavanditele.

Lisaks üleliidulistele tüüpprojektidele asuti kohe pärast sõda looma kohalikku konteksti sobivat varianti. Korterelamute projektide saamiseks korraldati järjestikku kaks konkurssi – 1946. ja 1947. aastal. Arhitektide Peeter Tarvase ja August Volbergi konkursiprojekti alusel koostas Karl Tarvas ühe trepikojaga kahekorruselise elamu tüüplahenduse, millest sai esialgu ainuke kasutamiseks lubatud kohalik tüüpprojekt.³ Kuigi uuena esitatud, oli see tegelikult sõjaeelse Tallinna maja mugandus: välisilme muutus küll märgatavalt, kuid korterite planeering ja olmemugavused jäid endisele tasemele. Hooned olid ahiküttega ning puudusid duširuumid, elanike jaoks oli keldris ühiselt kasutatav vannituba, pesuköök, triikimis- ja rullimisruum. Välisilme erines aga Tallinna majast oluliselt: trepikoda üldjuhul ei rõhutatud, aktsendiks fassaadil oli vaid sissepääsu kohal olev barokselt paistatud metallpiirdega ühiskasutuses rõdu. Tüüpilisena kasutati Eestis juba enne sõda moest läinud risti- või T-kujulise jaotusega vertikaalseid aknaid, üksikutel juhtudel ka pisut moodsamaid ja laiemaid, kus akna proportsioonid lähenesid ruudule. Madal

7. Tatari 60 eksperimentaalmaja.

vundament ja kõrge kelpkatus andsid kogu hoonele raskepärase ilme, võimaldades paralleelse pigem 1920. aastate traditsionalismi kui stalinistlikule perioodile iseloomuliku pseudoklassitsismiga. Seda tüüpi maju leidub eelkõige väljaspool kesklinna. Oma mahult ja väljanägemiselt sobis see ka üksikute tühjaks jäänud kruntide hoonestamiseks ajaloolise eeslinna hoonestuse vahel. Suhestudes kohalike arhitektuuritraditsioonidega, sulandusid need hooned hästi linnapilti. Esimene eksperimentaalne sellest seeriast ehitati Tatari tänavale.

Esimene suurema tüüpelamu seeria ES valmis Estonprojekti arhitekt Alar Kotli juhtimisel 1952. aastal. Seerias olid kahe- kolmekorruselised majad, mille iseloomulikuks ühisjooneks olid hulknurksed erkerid ja sissepääsude paigutamine hooviküljele. Leidus ka variante kaupluseruumidega esimesel korrusel, samuti L-kujuline versioon kvartalinurkade rõhutamiseks.

Mõnda elamutüüpi ehitati rohkelt, mõni jäi Tallinnas esindatuks vaid paari näitega. Eripärasemaid on U-kujulise põhiplaaniga töölisühiselamu tüüp, millest kõige suurejoonelisem asub aadressil Tööstuse 41/43 Kalamaja kalmistupargi kõrval.

8. Nisu tänav Pelgulinna. Esimese kohaliku tüüpprojekti järgi ehitatud ühe trepikojaga kahekorruselised elamud. Lihtsat krohvitud fassaadi ilmestab metallpiirdega rõdu. Arhitekt Karl Tarvas.

9. Uus-Tatari 14. Seeria ES tüüpprojekti järgi ehitatud maju iseloomustavad hulknurksed väljaastad ja uste paiknemine hooviküljel.

10. Tööstuse 41/43 Kalamajas. Volta tehase tellitud U-kujulise põhiplaaniga töölisühiselamu valmis 1950. Arhitekt Zilberg, 1945.

ELAMUGRUPID

Kesklinnast kaugemal kerkis väiksemaid stalinistlikke elamugruppe, igaüks neist eriline. Kummaline segu uutest planeeringuprintsiipidest segatuna sõjaeelse elamiskultuuri elementidega on Laevastiku kvartal Paljassaare poolsaarel. Siinsed tagasihoidlikud kahekorruselised majad rõhutatud kesktrepikojaga meenutavad selgelt Tallinna maja, kuigi tegu on kivielamutega. Kvartali üldmulje on väike ja intiimne, mis tuletab meelde vabariigiaegse eeslinna ruumilist miljööd. Puudub paljudele teistele stalinistlikele elamualadele omane pingutatud pompöössus. Hoonete paigutus ümber keskse platsi, mis pidi toimima ühise puhkealana, on juba selgelt nõukogulik võte. Algselt puudusid ka piirdeaiad, et rõhutada uue ühiskonna võrdõiguslikku iseloomu.

11. Laevastiku kvartali planeering 1949. aastast.

Omapärane on Männikul Pihlaka ja Valdeku tänava vahel paiknev majadekogum, kus on kasutatud Venemaa väikelinnades levinud tüüpprojekte ja mis oma detailikäsituselt erineb teistest Tallinnas sel ajal ehitatud elamugruppidest. Lahtised räästad saelõikeliste sarikaotstega, laudisega viimistletud otsaviilud, kõrged puust ventilatsioonikorstnad ja välisuste kohal olevad massiivsetel puit-

12. Männikul alustas 1957. aasta novembris tööd ehitusmaterjalide tehas, selle tarvis ehitati ka hulk elumaju. Männiku maja, valminud 1956.

13. Pihlaka 4 lahtine räästas saelõikeliste sarikaotstega.

14. Massiivne puidust varikatus.

konsoolidel varikatused seovad neid maju vene rahvapärase arhitektuuritraditsiooniga. Siin avaldub stalinism kui iseseisev ehitusstiil, mis ei pruukinud sugugi olla rangelt uusklassitsistlik, vaid võis kokku segada kõige kummastavamaid laene erinevatest perioodidest. Samalaadseid tüüp-projekte on Eestis kasutatud Ida-Virumaa linnades, Tallinnas jäävad need haruldaseks eksootikaks.

Stalinistlikud elamugrupid on ka Tööstuse tänaval Hundipea mäel, Järvel ning Lasnamäe veerule rajatud nn Uuslinna asunduses. Kõik need on liiga väikesed, et teostada suurejoonelisemat linnaehituslikku programmi, kuid vaheldusrikkama ilme ja

15. Järve 42. Nelja korteriga väikeelamu (seeria 202). Arhitekt Dmitri Mejerson, 1951.

16. Tööstuse tänava elamugrupp Hundipea mäel Karjamaa asumis.

17. Uuslinna elamugrupp Lasnamäel Valgel tänaval. Balti merelaevastiku projektbüroo, linnak nr 416. Insener Aleksandrin, 1952.

SUURELAMUD

SÕJAEELSETE TRADITSIOONIDE JÄTKUMINE

Sõja lõpp tõi kaasa vajaduse alustada kiirelt ülesehitustöid, kuid mitte täpseid juhtnööre uuele riigikorrale sobiva arhitektuuri kujundamise kohta, seepärast olid esimestel sõjajärgsetel aastatel kavandatud elamud veel üsnagi eelnenud kümnendite vaimus. Näiteks Tööstuse 28 kõrge viilkatusega traditsionalistliku vormikeele ning tagasihoidlike klassitsistlike dekoorielementidega elamu mõjub pigem vabariigiaegse suurema korterelamuna. Arhitekt Boris Tšernovi elamud Vase 1 ja 3 on selgelt funktsionalistliku vormikeelega (olles sealjuures isegi minimalistlikumad kui tema 1930. aastatel kavandatud kortermajad), jätkates ühemõtteliselt südalinna korterelamute parimaid tavasid.

Maja Gonsiori 31 jätkas samuti sõjaeelset elamuehituse traditsiooni, osalt seepärast, et selle ehitamist alustatigi enne sõda ja 1945. aastal ümber projekteerides (arhitekt Heiki Karro, 1945–1953) lisati vaid mõningaid klassitsistlikke jooni.

uhkema joone andmiseks on siin väiksemate elamutüüpide vahele paigutatud ka mõni suurema mahuga maja. Nii moodustavad need omalaadse üleminekuetapi tagasihoidlikumate majadekogumite ning esinduslikkust taotlevate suurte ansamblite vahel.

18. Tööstuse 28 Kalamajas. Arhitekt A. Käspert, 1946.

19. Vase 1. Arhitekt Boris Tšernov, 1946–1950.

20. Koidu 88 Uues Maailmas. Eesti NSV Toiduainetööstuse Ministeeriumi Ehitus-Montaažikontori elumajad ehitati 1948–1953. Arhitekt Enn Kaar.

21. Paldiski mnt äärde ehitatud Tallinna Mootorremontehase tööliste elumud. Arhitektid Enn Kaar ja H. Saage, 1948.

1930. aastate traditsioone meenutavad ka Enn Kaare kavandatud elumud Koidu 88, 90, 92/94 ja Paldiski mnt 59, 61, 63. Avarate kolmepoolsete akende ja plaatrõdudega hoonele lisavad traditsionalismi väärikut klomppaest sokkel ja stiliseeritud ornamendiga räästaalune friis. Tava krohvida peatänavate ääres paiknevate hoonete tänavapoolsed fassaadid terrasiitkrohviga nagu Paldiski maantee majadel pärineb juba sõjaelsest ajast. Koidu tänaval kui kvartalisisesel alal on piirdutud tavapärase lubikrohviga.

NÕUKOGUDE ARHITEKTIDE LOOMING

Kohalikud arhitektid ei haakunud uue ajastu vormikeelega, seepärast toodi Nõukogude Liidust „kompetentsemat“ tööjõudu, sh juba tsaariajal Venemaale elama läinud eestlaste järeltulijaid. Kohaliku kaadri tugevdamine poliitiliselt „eesrindlike ja õiged“ töövõtteid valdavate spetsialistidega oli iseloomulik kõikidele elualadele.

Esimeseks eeskujulikult nõukogulikuks elamukompleksiks võib pidada Asula tänavat, kus aastatel 1947–1950 valmis Grigori Šumovski, J. Russanovi ja A. Bobkovi projektide järgi teraviklik ansambel. Kahekorruselised korter- ja ühiselamud moodustasid Tallinna kontekstis seninägematu terviku. Efektsete kaaristutega hooned mõjuvad võõrapäraselt, aga nende eesmärk oli näidata eeskujut, kuidas rajada töörahvale kohaseid elamu. Tänav äärde rajati papliallee, mis siitpeale sai stalinistlikel elamualadel üldlevinud võtteks. Paplid sümboliseerisid oma kõrgusesse pürgiva olemusega edukat ja progressiivset ühiskonda.

Asula tänav hoonetel ja mitmelgi teisel sel perioodil valminud elamul (nt Koidu tänav alguses Paldiski maantee ja Adamsoni tänav vahel) on stalinismile iseloomulik dekoor

22. Asula tänava vaade aastast 1950. Arhitektid Grigori Šumovski, J. Russanov ja A. Bobkov, 1947–1950.

siiski pigem tagasihoidlik, piirdudes karniiside rõhutamisega akende ümber ja tagasihoidlike kolmnurkfrontoonidega keskosa kohal.

Nõukogude arhitektuur tuli jõuliselt Tallinna linnapilti ka sõjaväehoonete kaudu. Okupatsiooniarmee kohalolu näitas, et on astunud uude ajalooetappi. Aastatel 1945–1947 projekteeritud kasarmulinnak Koplis paigutati Erika tänava kanti, kus stalinistlik uusklassitsism omal moel haakub juba tsaariajal samas piirkonnas valminud kroonuehitiste stiiliga. Kuigi kavandatud kasarmutest valmis vaid osa ja needki teostati pompöössete projektidega võrreldes mõnevõrra lihtsustatuna, on see siiski muljet avaldav ansambel. Projekti järgi olid need suurte ühistubadega soldatikasarmud, ent kohaldati õige pea kortermajadeks ülejäänutele ja allohvitseridele.

23. Koidu 12 Kassisabas. Hoonet iseloomustavad kolmnurkfrontoonid ja ümar nurgalahendus. Arhitekt L. Julianus, 1954.

24. Kõikjal käis hoogne ehitustegevus. Pildil Nõukogude Eesti kangelasehitaja Kristjan Kärberi brigaad, taustal Uue Maailma ehitus.

25. Erika, Tööstuse ja Kopli tänava vahele projekteeritud kasarmulinnaku algne planeering.

26. Kasarmu Erika tänaval.

SUURED ANSAMBLID

Kõige ilmekamalt avalduvad stalinistliku arhitektuuri põhimõtted vene arhitektide projekteeritud suurtes ansamblites. Kuivõrd nende võidutsemisaeg jäi lühikeseks, ei jõutud neist enamikku tervikuna valmis ehitada. Selliseid kohtab Sikupillis Kivimurru tänaval, Pelgurannas Sõle, Lõime ja Tuulemaa tänaval ning kesklinnas Tartu maantee äärses Dvigateli sõjatehase elamukvartalis.

27. Pelguranna vaade linnulennult. Arhitekt Grigori Šumovski, 1949.

Pelguranna elurajoon kavandati mastaapsena, kuid 12 kvartalist jõuti valmis ehitada ainult mõni. Grigori Šumovski juhtimisel planeeris seda alates 1948. aastast tollases Estonprojekti terve arhitektide kollektiiv, kes kõik Venemaa poolt tulnuna ideoloogiliselt korrektsed arhitektuurseid võtteid vabalt valdasid. Suhteliselt tagasihoidliku dekooriga hooneid ilmestasid ehiskarniisid räästa all ja akende kohal ning väheldased rõdud. Kitsad vertikaalse proportsiooniga ja õhuaknaga aknad mõjusid siinses traditsioonis vanamoodsana (1930ndatel ehitatud kortermajadele olid iseloomulikud avarad, pigem rõhtsate proportsioonidega aknad). Kvartalid on üles ehitatud klassitsistliku ideaallinna põhimõttel regulaarsetena ning hierarhilistena: suuremate tänavate ääres olid rohkem dekoreeritud majad, kus olid tihti ka avaramad korterid, kõrvaltänavate ääres tagasihoidlikumad. Nurgad on rõhutatud kõrgemate aktsentidega. Kolmekorruseliste majadega kvartali keskosas moodustavad omakorda väiksema nelinurga madalamad, kahekorruselised majad. Nende hulgas on ka koridoripõhise siseplaneeringuga ühiselamu tüüpi hooneid, kuhu paigutati elama enamasti mujalt Nõukogude Liidust Tallinna tulnud noori vallalisi ehitus- ja tehase-töölisi. Lisaks elamutele ja ühiselamutele olid piirkonda kavandatud ka koolimajad, lasteaiad, polikliinik ja hiiglaslik kultuurikeskus. Valmis said vaid mõni elamukvartal, kool ja lasteaed.

Samasugune rangelt klassitsistlik planeering on jälgitav Lasnamäel Sikupilli kandis, kus mitu hoonegrupp on üles ehitatud mõisaarhitektuurist laenatud printsiipide järgi: tänava ääres kaks kahekorruselist maja, mis toimivad tiibhoonetena, ning keskel tänava suhtes suure tagasiastega üks uhkemalt dekoreeritud kolmekorruseline hoone, mis on välja mängitud justkui peahoonena. Peatänavaäärne hoonestus on esinduslikum, kvartali nurgad on

28. Peterburi tee 13 / Majaka 56. Klassikalise kompositsiooniga Sikupilli elamuala peatänavaäärne hoonestus on esinduslikum, kvartali nurgad on lõpetatud L-kujuliste hoonetega, mis on üldjuhul kõrgemad ja dekoratiivsemad. Arhitekt F. Droženko, 1948.

lõpetatud L-kujuliste hoonetega. 1947. aastal planeeriti Peterburi tee – Kivimurru – Tuulemäe – Majaka kvartali hoonestus ja haljastus, 1948. aastal laiendati seda Sikupilli tänavani. Nii planeeringu kui ka hooned kavandas Nõukogude Liidu Riiklikus Spetsialiseeritud Projekteerimisinstituudis nr 11 arhitekt Droženko.

Üsna terviklikult jõuti välja ehitada stalinistlik kvartal ka Uues Maailmas Luha tänava piirkonnas. Nii Lasnamäel kui ka Uues Maailmas on kombineeritud kohalike arhitektide tüüpprojekte ja Venemaalt tulnud autorite loomingut. Sealjuures on vene arhitektide projektide järgi ehitatud ennekõike just suuremaid maju.

29. Koidu 122 on uhkeima dekooriga stalinistlikke maju Tallinnas. Arhitekt Staroženko, 1952.

30. Koidu 89 ja Virmalise 28. Korterelamute ehitus Uues Maailmas 1950. aastatel. Arhitektid Alar Kotli, Grigori Šumovski jt.

Kõrvutades Pelguranna elamukvartalit kesklinnas paikneva Dvigateli tehase kvartaliga, saab ilmsiks ka kesklinna ja äärelinna hierarhiline erinevus: Pelguranna suhteliselt tagasihoidliku dekoori ja lubikrohviga heledate fassaadide kõrval on Tartu maantee ääres meie kontekstis enneolematult lopsaka dekoori ja terrasiitkrohviga fassaadid, mille aktsendiks on kõrgema keskosa ja efektse torniga nurgahoone. Hierarhiaid armastavale ühiskonnale ja seda väljendavale arhitektuurile on iseloomulik ka see, et peafassaad on üldjuhul dekoratiivsem, õuefassaadidel võivad kaunistused üldse puududa. Näiteks on Lastekodu tänava

äärde planeeritud hooned tagasihoidlikumad kui Tartu maantee äärsed. Kvartalit piirav kivipostidega raudaed tekitas hoonete vahele suletud sisehoovi, kus lopsaka roheluse, lilleklumpide ja pargipinkidega oasis sai töölisklass puhkehetki veeta. Selline õueala lahendus tähendas ka olmeliselt täiesti uut elulaadi. Seni oli igal majal olnud enesestmõistetavalt oma aed, aga uus kvartalisisene ühisruum tähendas senisest enam kollektiivsust, millega kaasnes ka üldisele õhkkonnale iseloomulik tugev sotsiaalne kontroll.

Kesklinlikku hoonestusmastaapi püüti laiendada ka mõnele varem puiteslinna hulka kuulunud alale. Näiteks sõjas raskest kannatanud Kotzebue tänav taastati võimsate terrasiitkrohviga viimistletud esindusmajadega, eeldades, et raudtejaama ümbrus kujuneb edaspidi südalinna osaks. Majade ette istutati dekoratiivsete valgete õite ja punaste viljadega pooppuude allee.

31. Tartu maantee äärde valmis 1956. aastal sõjatehase Dvigatel suurejooneline elamukvartal, kuhu mahtusid 241 korterit, kauplused ja söökla. Arhitekt A. Vlassov jt, 1949–1950.

32. Vabriku 2 Kalamajas. Kauplusega elumaja ehitati Volta tehase töötajatele. Arhitekt Lukjanova (Estonprojekt), 1952.

KOHALIKE ARHITEKTIDE LOOMING

Kui eespool nimetatud hoonekompleksid olid klassikaliselt stalinistliku esteetika kandjad, siis vabariigiaegse kooliga kohalike arhitektide looming kõneleb hoopis teist keelt. 1920. aastate traditsionalismi ja 1930. aastate uusklassitsismi meenutavad hooned on välja peetud üldilmega: tasakaalustatud proportsioonid, realistliku asemel stiliseeritud dekoor, avarad aknad ja varasema traditsiooni jätkuna terrasiitkrohviga kaetud fassaadid.

Südalinnas oli vaja hakata täitma kvartaleid, kus ajalooline hoonestus oli Teises maailmasõjas hävinud või otsustatud lammutada. Ilmar Laasi kavandatud maja Niguliste ja Kullassepa tänava nurgal on stalinistlike sugemetega, kuid kujundamisel on võetud eeskujuks saksapärase mõjudega põhjamaade manerism (seda stiili esindas varasematest hoonetest stiilipuhtal kujul vaid Mustpeade maja). Mastaapne, tervet kvartalinurka täitev elamu on olemuslikult vanalinna traditsioonilisele kinnistustruktuurile vastanduv, mõjudes selles asukohas vaatamata headele kavatsustele ikkagi võõrkehana.

Estonia teatri ja Liivalaia tänava vahel olnud puitmajadega ala hävis peaaegu tervikuna 1944. aasta 9. märtsil Nõukogude armee pommirünnakus. Sõjajärgse taastamistöö käigus hakati siia kavandama sootuks uue tänavavõrguga kultuurikeskust (arhitekt Harald Arman). Paljudest kavandatud avalikest hoonetest jõuti stalinismi perioodil valmis ehitada ainult Teaduste Akadeemia uurimisinstituutide hoone (Estonia pst 7, arhitekt Enn Kaar, 1948–1953). Lisaks sellele ehitati grupp soliidseid elamuid, mis pidid moodustama rajatavale kultuurikeskusele väärika tausta. Rävla puiesteele kavandatud Teadlaste maja (arhitekt Edgar Velbri, 1947, valminud 1954) on ilmekas näide, kuidas hoolimata nõukogude arhitektuuri võtete püüdlisest jälgendamisest on massiivsete seinapindade ja kõrgete kelp-

33. Niguliste 2 on vanalinlik ega lähtu otseselt stalinismist. Arhitekt Ilmar Laasi, 1949–1953.

34. Teadlaste maja Rävala pst 11, 13, 15. Arhitekt Edgar Velbri, 1946.

35. Kentmanni 18. Arhitekt Arnold Vulp, 1952.

katustega hooned pigem 1920. aastate traditsionalismi kui stalinismi vaimus. Nimetatud hoone pälvib tähelepanu ka elitaarse elulaadi poolest: ruumikatesse, kuni 200 m² suurustesse korteritesse kavandati kabinet, nõukogude kontekstis eriti hämmastust tekitav teenijatuba ja klassivahedele viitavalt ka eraldi köögissepäas. See võimaldas jagada osa kortereid juba ehituse käigus 2- ja 3-toalisteks.

Vabariigiaegseid traditsioone hoiavad au sees ka arhitekt Erika Nõva kavandatud elamud Lembitu tänaval, kus peamiseks fassaadikujundusvõtteks on akende ühendamine vertikaalsete raamistustega. Üksikud klassitsistlikud detailid näivad pigem juhuslike ja „külgekleebitutena”. Nooremad arhitektid, kes lõpetasid õpin-

gud vahetult sõjajärgsetel aastatel, olid nõukoguliku dekoori kasutamises julgemad. Kentmanni 18 (arhitekt Arnold Vulp, 1954) ja Narva mnt 9 (arhitektid Mart Port ja Heili Härmson-Volberg, 1956) paistavad silma eriti hoogsa dekoorikäsitlusega.

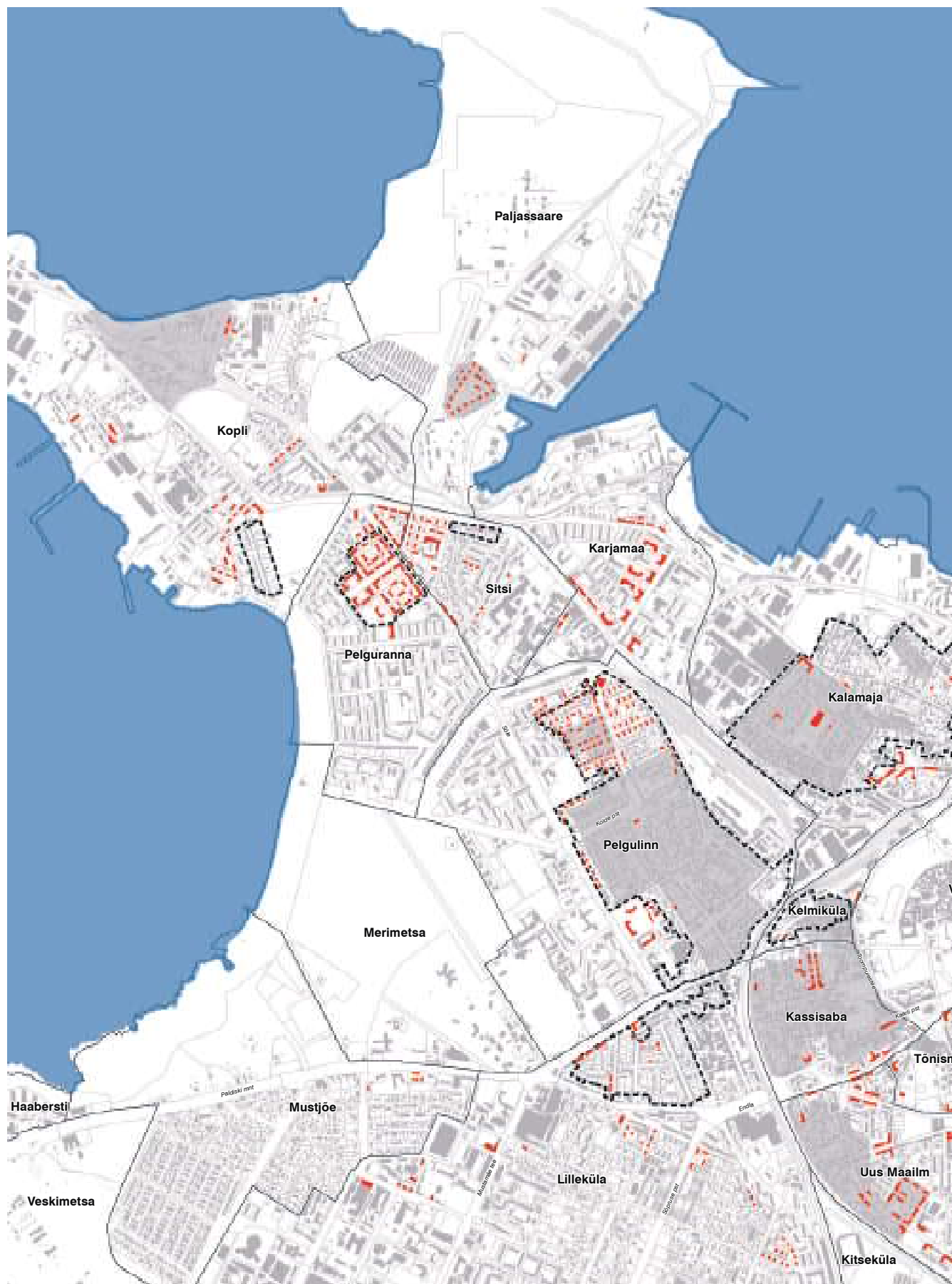
36. Narva mnt 9. Arhitektid Mart Port ja Heili Härmson-Volberg, 1956.

JÄRELLAINETUS

Jossif Stalini surma järel asuti kõigil elualadel kiiresti diktatuuri nõudeid ümber hindama. 1955. aastal avaldati Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei määrus „Liialduste likvideerimisest projekteerimise alal ja ehitustegevuses“, mis tunnistas kogu senise arhitektuurikäsitlemise valeks ja senine tagasivaatav lähenemine pidi andma teed industriaalsele meetodile. Leiti, et klassitsistliku suurejoonelisuse ja dekooriga liialdamise tõttu oli raisatud palju rahva raha ja sama ajal ei ole suudetud küllaldaselt täita ehituse sotsiaalseid ülesandeid. Esialgu tähendas see siiski vaid senisest dekoorikäsitlest loobumist. Pooleli olevatel ehitistel tehti jooksvalt muudatusi, kohati jäeti kogu dekoor lihtsalt teostamata. Senine ehitustehnoloogia ja ka üleliiduliste tüüpprojektide kasutamine jätkus veel mõnda aega. Nii leiame mõneski soliidses kesklinnaelamus, mis välisel vaatlusel ei meenutagi totalitaarse arhitektuuri perioodi, pikkade koridoride ja suurte tubadega korterid, mis on iseloomulikud stalinistlikule arhitektuurile.

37. Lauteri 1. Stalinismi järellainetuse ajal ehitatud hooneid iseloomustab dekoori puudumine.

STALINISTLIKKE MAJU TALLINNAS

kehtestatud miljööväärtuslikud hoonestusalad

perspektiivsed miljööväärtuslikud hoonestusalad
(kehtestatakse linnaosade üldplaneeringutega)

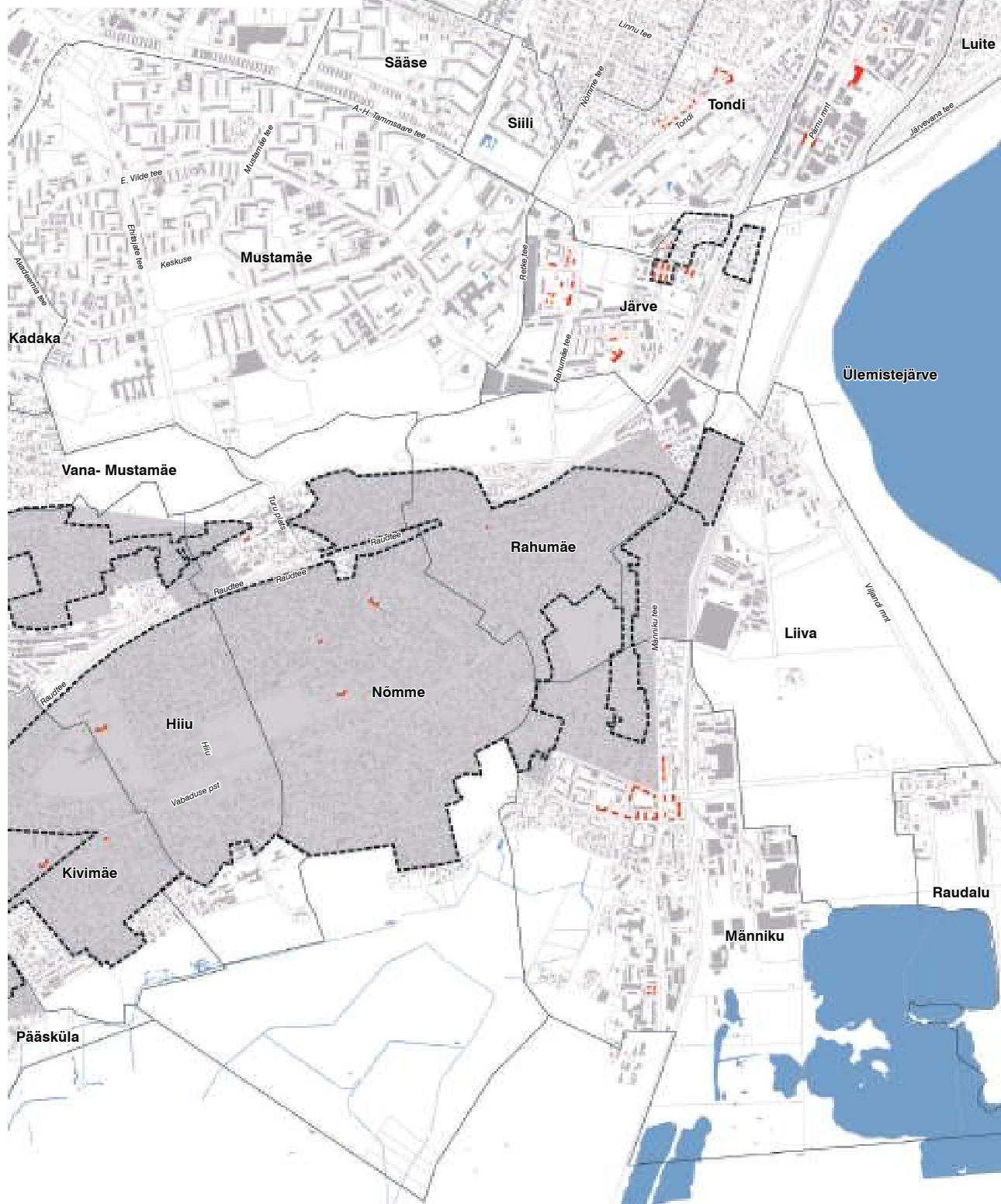

kortermaju ja ühiskondlikke hooneid 1940.-50. aastatest

STALINISTLIKKE MAJU TALLINNAS

- kehtestatud miljööväärtuslikud hoonestusalad
- perspektiivsed miljööväärtuslikud hoonestusalad (kehtestatakse linnaosade üldplaneeringutega)
- kortermaju ja ühiskondlikke hooned 1940.–50. aastatest

KORRASHOID JA SÄÄSTEV UUENDAMINE

Ouline on leida õiged võtted hoone korrastamiseks ja ajakohastamiseks, rikkumata sealjuures arhitektuurseid väärtusi. Algupärased dekoratiivsed detailid ja aknad-uksed ilmestavad iga hoonet ja väärivad säilitamist.

Enamik terviklikke stalinistlikke kvartaleid asub miljööväärtuslikel hoonestusaladel. Need on kohaliku omavalitsuse tasandil planeeringuga kaitstud alad, kus on terviklikult säilinud teatud tüüpi hoonestus. Tallinna miljööalad on keskkond, kus leiduvaid väärtusi peetakse oluliseks arendada, mitte uutega asendada. Väärtusteks on nende asumite hoonestuse inimsõbralik mõõde, terviklikult säilinud hoonegruppide arhitektuur, rohke haljastusega hoovid jm. Ühtses ansamblis muutub oluliseks iga hoone ja ka väliselt väga lihtne maja võib olla väärtuslik terviku osana.

Asjaajamise seisukohalt tähendab miljööväärtuslikul alal paiknemine, et hoonete välisilmes kavandatavad muudatused vajavad heakskiitu lisaks Tallinna Linnaplaneerimise Ametile ka Tallinna Kultuuriväärtuste Ametilt.

ÜLDISED PÕHIMÕTTED

- Igasugused suuremad ehitustööd – piirdekonstruksioonide muutmine, välisuste ja akende asendamine ja muutmine, tehnosüsteemide asendamine ja muutmine (vesi ja kanalisatsioon, elekter, küttesüsteem), eluruumide laiendamine pööningule, keldrisse või trepikotta – eeldavad kohaliku omavalitsusega kooskõlastatud ehitusprojekti.
- Tee nii palju kui vajalik ja nii vähe kui võimalik.
- Ära asenda, kui saab parandada. Enne parandama asumist selgita välja kahjustuste tekkepõhjus ja likvideeri see.
- Püüa säilitada ja taastada kõik algupärased arhitektuurset detailid.
- Kasuta algupäraseid materjale, väldi tehismaterjale.
- Säilita hoone maht ja hooneosade omavaheline proportsioon.

Enne tööde alustamist:

- tutvu arhiivides leiduvate dokumentidega (projektid, vanad fotod, inventeerimised jne). Nendest võib olla abi maja ajaloo mõistmisel, samuti ehitusprojekti koostamisel. Tallinna hoonete projektid on reeglina hoiul Tallinna Linnaplaneerimise Ameti arhiivis või Tallinna Linnaarhiivis. Puuduvate uste, akende ja ajastule omase dekoori taastamiseks vajalikud detailjoonised leiab Tallinna Linnaplaneerimise Ameti, Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti või Muinsuskaitseameti arhiivist;
- konsulteerige erialaspetsialistidega (Tallinna Kultuuriväärtuste Amet, Muinsuskaitseamet);
- telli kavandatavate tööde projekt ja kooskõlasta see vajalikes ametiasutustes.

Korralik projekt ei ole kunagi lisakulu, vaid tagab kvaliteetse tulemuse ning aitab ehituse käigus raha ja aega kokku hoida. Kui kavandad ehitustöid, mille jaoks ei ole vaja ehitusluba, telli hoonele kohalikust omavalitsusest välisviimistluspasse, mis sisaldab fassaadiremondiks vajalikku informatsiooni ja hoone värvilahendust.

Tallinnas on stalinistlikest korterelamutest muinsuskaitse all vaid mõni hoone (Tartu mnt 24, 28, 30, 32, Lastekodu 3 ja 5). Neile kultuurimälestiseks tunnistatud hoonetele kehtivad muinsuskaitseseadusest tulenevad piirangud. Olulisim erinevus võrreldes n-ö mittemälestistega on kohustus tellida enne projekti koostamist muinsuskaitse eritingimused, milles kirjeldatakse ja analüüsitakse hoone arhitektuurseid ja kultuuriloolisi väärtusi ning antakse juhised, kuidas neid kõige paremini säilitada.

38. Korda tehtud maja Pelgurannas.

KATUS JA KORSTNAD

Stalinistlike majade katusekattematerjaliks oli algsetes projektides märgitud savikivi ja vähesel määral valtsplekk, kuid tegelikult kasutati ehitamisel enamasti tollast moematerjali eterniitplaati.

Kui ees seisab katusekatte vahetus, on materjali valides soovitatav eelistada hoonele arhitektuurselt sobivat ja vastupidavat materjali: kas katusekivi või valtsplekki. Algupärane eterniit on asbestisisalduse tõttu nüüdseks keelatud. Selle tänapäevasel asbestivabal alternatiivil on katusekivi ja valtsplekiga võrreldes olulisi puudusi, näiteks ei võimalda see lahendada vih-

39. Koidu 122. Kremli pildiga parapett.

maveesüsteemi katusepealsete rennidega. Ripprennid ei sobi seetõttu, et võivad talvel lume ja jää raskuse all kahjustada hoone katusekarniise.

Keelatud on kasutada imiteerivaid katusekattematerjale: laineline plekk, trapetsprofiiliga plekk, rullkatted jms.

Algselt olid hooned tihti ahiküttega, paljudes majades olid vanniahjud ning nii mõnelgi pool puuküttega pliit. Korstnad on osa katusemaastikust ja maja esteetilise terviku huvides on nende algupärase välisilme säilitamine väga oluline. Telliskorstnad kaetakse kahjustuste jälgimiseks lubitsegmentkrohviga ja värvitakse valgeks. Korstnapitside katmist plekist ümbrisega tuleb vältida. Plekiga kaetakse korstnapitsi serv, et kaitsta korstnat ilmastiku lagun-dava mõju eest.

Katuseid korrastades tuleb pöörata tähelepanu katusega seotud dekoratiivsetele detailidele. Parapetid, ehiskarniisid jms on maja fassaadi olulised aktsendid ja pakuvad vahel isegi lõbusaid kurioosumeid nagu Kremli pildiga parapetid Koidu 122 elamul.

40. Järve 48. Korstnamaastik. Iseloomulik lõõride ühendamine laiaks korstnaks, mis võib ulatuda mõlemale poole katuseharja. Arhitekt Dmitri Mejerson, 1954.

SADEMEVEESÜSTEEM

Korras sademeveesüsteem on hoone säilimise eeldus. Ummistunud või katkisest rennist voolab vesi fassaadile, kahjustades nii välisviimistlust kui ka konstruktsioone. Sademeveerenne ja torusid tuleb kontrollida regulaarselt, soovitatavalt kaks korda aastas. Rennid tuleb puhastada sinna langenud lehtedest ning jälgida, et lumi ja jää ei lõhuks rennide ühenduskohti ja kinnitusi. Kui jätta rennid aastaid puhastamata, tekib sinna kõdunenud lehtedest ja okstest huumusekiht, kus hakkavad kasvama rohttaimed, ka puuhakatised katuseräästal pole midagi haruldast.

Stalinistliku perioodi majadele on iseloomulikud lihtsad ümmargused tsinkplekist sademeveetorud, kindlasti ei tohiks neid asendada kandiliste torudega. Oluline on jälgida ka rennide ja torude läbimõõtu – liiga kitsad rennid ja torud põhjustavad

41. Teadlaste maja sademeveesüsteem. Kivikatuse räästapealne on vormistatud valtsplekiga, et oleks võimalik teha vastupidavam, katusepealne vihmaveeren. Vihmaveetoru on viidud läbi karniisi nagu algses projektiski.

tugeva saju korral vee ülevoolu, mis kahjustab nii katuse- kui ka seinakonstruktsioone. Katusepinna ühe ruutmeetri kohta arvestatakse 1–1,5 cm² vihmaveetorude ristlõikepinda. Pigem valida suurem kui normikohane suurus. Torud peavad paiknema seinapinnast vähemalt 12 cm kaugusel, et vältida seina märgumist võimaliku ülevoolu korral. Tänavapoolsed torude otsad tuleb valmistada tugevdatud metallist maapinnast vähemalt 1,5 m kõrguseni nii jääkahjustuste kui ka vandaalitsemisses vältimiseks.

Korralik vee äravool peab olema tagatud ka kõikidelt eenduvatelt hooneosadelt (karniisid, aknalauad jms). Kindlasti peab neil pindadel ning ka sademeveetorude ja tuletõrjeredelite kinnititel olema kalle väljapoole. Suuremaid karniise katab kaitsev plekk. Oluline on vee soklist eemale suunamine maapinna kalde ja äravoolurennide abil.

FASSAAD JA SOKKEL

Fassaad on maja visiitkaart. Sokli ja seinte seisukord ja korrashoid on olulised nii konstruktsioonide püsivuse, hoone välisilme kui ka kinnisvara väärtuse seisukohalt. Valdav osa stalinistliku perioodi kortermajadest on krohvitud vastupidava tsemendisisaldusega lubikrohviga. Kesklinna piirkonnas suuremate tänavate ääres on tänavapoolsed fassaadid aga sageli viimistletud terrasiitkrohviga.

Tihti on krohvi seisukord sedavõrd hea, et maja korrastamiseks piisab vaid värvi uuendamisest. Vajadusel tuleb siiski teha krohviparandused või ka kogu fassaad uuesti krohvida ja värvida. Värvitoonide valikul tuleb arvestada, et algupäraselt olid lihtkrohvipindadel levinud erinevad pastelltoonid. Nõukogude Liidus laialt

42. Gonsiori 3. Terrasiitkrohviga maja. Arhitekt P. Koido.

43. Kentmanni 18. Stalinistlikule hoonele omased fassaadidetailid. Arhitekt Arnold Vulp, 1952.

44. Vana-Kalamaja 7 fassaadidekoor.

levinud helesinine toon on siinses kontekstis jätkuvalt võõrapärane. Küll aga võib soovitada palju kasutatud helekollast tooni, mis sobib uusklassitsistliku esteetikaga ja mis eestlaste teadvuses seondub ka sageli arhetüüpse kodu värviga ning annab majadele helgema ilme. Helerohelised, helehallid ja roosad toonid on samuti stalinistliku arhitektuuriga sobivad. Kasutada tuleb lubi- ja tsementkrohvi sobivaid värvitüüpe: lubi- või silikaatvärvi. Värvikaart tuleb valida vastavalt värvitüübile. Konkreetse hoone värvilahenduse kujundab arhitekt. Miljööaladel tuleb hoone värvimiseks ja fassaadide korrastamiseks tellida Tallinna Kultuuriväärtuste Ametist välisviimistluspass.

Terrasiitkrohvi hoonete puhul on oluline leida lahendus originaalkrohvi säilitamiseks ja parandamiseks. Terrasiitkrohvi asendamine imiteeriva krohvitudübi või seda jäljendavate plaatidega ei ole lubatud. Samuti ei või terrasiitkrohvi asendada lihtkrohvi.

Oluliseks stalinistliku maja väärtuseks on välisdekoor, mis igal hoonel varieerub, kuid seob hooned esteetiliselt üheks tervikuks: räästakarniisid, rõdukonsoolid, eenduvad raamistused uste ja akende ümber, medaljonid jms. Dekoratiivsed kaunistused on selle arhitektuurstiili oluline osa ja tuleb kõikidel majadel algsel kujul säilitada. Oskusliku värvigamma korral tulevad need efektselt esile ja annavad kogu fassaadile esindusliku väljanägemise.

Stalinistlike hoonete fassaadide soojustamine ei ole lubatud, kuna sellega kaoks täielikult nende hoonete ajalooline välisilme ja kvartalite terviklikkus. Energiasäästu saavutamiseks võib soojustada horisontaalpindu (keldri ja pööningu vahelagi), tihendada uksi-aknaid ning optimeerida ventilatsiooni- ja küttesüsteemi.

Sageli rikuvad hoone välisilmet ja ohustavad fassaade neile paigaldatud seadmed, näiteks õhksoojuspumbad, antennid, või elektrijuhtmed. Kütte- ja ventilatsioonisüsteemi muutmine ja asendamine ning seadmete fassaadidele paigaldamine eeldab kohaliku omavalitsuse ja kaasomanike kirjalikku nõusolekut. Kortermajade puhul tuleb vältida individuaalsete küttesüsteemide rajamist, kogu hoonet hõlmav terviklahendus on reeglina ka säästlikum.

Stalinistliku perioodi kortermajade soklid on sageli klombitud paekiviga perfektselt vormistatud – 1950. aastatel olid vabariigiaegsed paekivi töötlemise traditsioonid ja oskused veel täies elujõus. Klombitud paest sokkel on dekoratiivne ja hästi vastupidav, hoone hooldustööde korral piisab tavaliselt vuugiparandustest. Selleks sobib vähese tsemendisisaldusega vuugisegu, kuid kindlasti tuleb uurida olemasoleva krohvi tsemendisisaldust, et uus ja vana nakkuksid. Kesklinnast eemal leidub ka krohvitud sokliga maju. Mõnikord on silekrohvi süvistatud kivi-plokikujuliste kvaadrite muster, et anda soklile väärrikam ilme. Tavapäratu ei ole ka dekoratiivse karniisiga sokkel. Krohvitud sokli korral on oluline leida krohviparandusteks õige segu ja fassaadi terviklahendusega sobiv värvitoon.

45. Tuulemäe 6 fassaadikaunistused.

46. Lõime 12 karniisiga sokkel.

RÕDUD

Stalinistlikule arhitektuurile on iseloomulikud rõdud. Tavaliselt suhteliselt väikeste, ažuurse metallpiirdega rõdude olulisim roll oli sageli pigem fassaadi kujundamine ja sellele teatud rütmi andmine, mitte kasutusmugavus. Rõdude olmelist mugavust osatakse hinnata praegu isegi rohkem kui hoonete ehitamise aegadel, tollal kippus see sageli kujunema koli ladustamise kohaks. Nõukogude inimese komme kasutada rõdu kolikambrina tähendas ka, et ažuurse metallpiirete tagust püüti naabrite pilkude eest varjata erinevate plaatidega ja katetega. Praegu oleks arukas need plaadid eemaldada ja lasta sobiva tumeda metallivärviga värskendatud piirdel täies ilus välja paista. Rõdupiirdeid on erineva kujundusega, kasutati nii metallvarbadega kui ka malm- ja betoonbalustritega piirdeid.

47. Kinniehitatud ümarkaarne lodža.

48. Algne rõduuks ja piire.

49. Kangru 9 konsoolrõdu.

50. Kotzebue 20 rõdu medaljonidega metallpiire.

Rõdud on tihti kauaaegse hooldamatuse tulemusena halvas seisukorras, vahel lausa ohtlikud, kuid üldjuhul on need võimalik taastada. Sobiva renoveerimislahenduse leidmiseks tuleb konsulteerida pädeva ehituskonstruktoriga. Oluline on tagada rõdu põranda õiged kalded, et sademevesi saaks ära voolata ega satuks sein- ja rõdukonstruksioonidesse. Lumistel talvedel tuleb rõdudelt kindlasti lumi eemaldada, sest stalinistlike majade konsoolrõdud ei kannata suurt koormust. Rõdud on hoone kui tervikliku arhitektuuriteose olulised osad ning neid eemaldada ei tohi.

Rõdudele avanevad tavaliselt iseloomulikud klaasidega kahekordsed puituksed, mille alaosas on tahveldus.

AKNAD JA VÄLISUKSED

Stalinistlike hoonete akende ja uste kvaliteet on ebaühtlane. Aknaid korrastades tuleb eelnevalt konsulteerida restauraatoriga, sest näiliselt kehvast seisukorras aknad võivad tegelikult osutuda restaureerimiskõlblikuks. Tallinna Kultuuriväärtuste Amet pakub restaureerimisalast nõu ja toetust restaureerimistöödeks.

Kui soovitakse aknaid vahetada, siis tuleb need kavandada originaalakende koopiana kaheraamsete puitakendena, mis on väarikale ajaloolisele majale sobivaim ja soojapidavam lahendus. Heliisolatsiooni ja soojapidavust saab veelgi tõsta, kui panna sisemisse akna-raami pakettklaas. Hoone väärtus väheneb, kui aknad on teostatud erineva kvaliteedi ja erinevate materjalidega. Tallinna Kultuuriväärtuste Amet toetab ka restaureerimiskõlbmatute või sobimatust materjalist akende asendamist.

Vastavalt ehitusseadusele peab ka üksikute akende vahetamiseks miljööväärtuslikul hoonestusalal paiknevas korterelamus taotlema omavalitsuselt kirjaliku loa.

Paljudele stalinistlikele majadele omased väikesed õhutusaknad, nn fortotškad, on väga kasulikud, sest võimaldavad tuba tuulutada suurt akent avamata. Mõnikord paiknevad õhutusaknad siiski ebaloogiliselt kõrgel, nii et nende avamiseks-sulgemiseks peab inimene toolile või redelile ronima. Uutel akendel õhutusakende ärajätmine või liistuga markeerimine otsustatakse konkreetse maja üldilbest lähtuvalt.

51. Algsed aknad Mahla, Sõle ja Videviku tänava majadel.

52. Kotzebue 5 restaureeritud aken. Vanad aknad ilmestavad nii fassaadi kui ka interjöörü.

53. Lembitu 6 restaureeritud välisuks.

54. Ukse käepide.

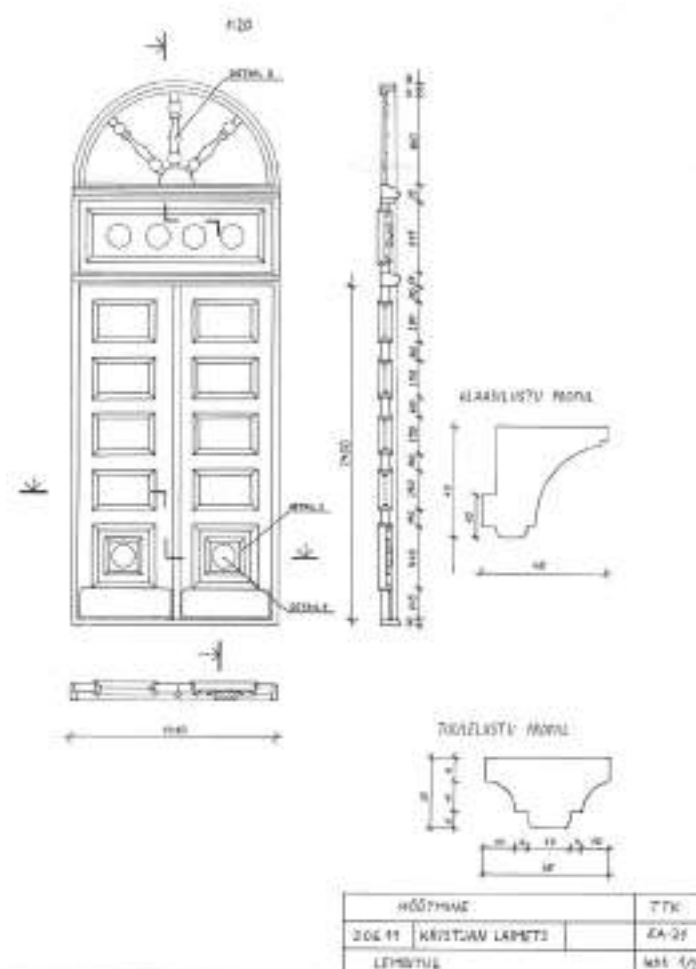
Üks totalitaarse arhitektuuri armastatud võtteid oli sissepääsuala rõhutamine, mis tähendas rohkem või vähem dekoratiivses raamistuses paraadset peaust. Algupärased välisused on olnud klassitsismile omaselt tahveldatud. Tõsi, ajastule iseloomulikult on tahvlid sageli vaid vineerist, kuid selge perioodile iseloomulik kompositsioon on enamasti hästi teostatud. Sarnaselt stalinistliku perioodi akende kvaliteediga varieerub ka uste kvaliteet. Kui ukseid on restaureerimiskõlbatud, saab Tallinna Kultuuriväärtuste Ametist taotleda toetust uste taastamiseks koopiana. Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti arhiivis säilitatakse stalinistlike hoonete uste mõõdisjooniseid, millest on abi hävinud puitukse taastamisel või sobimatust materjalist ukse asendamisel.

Stalinistlikele hoonetele ei ole lubatud paigaldada plastikaknaid ja metalluksid.

55. Sõle 82 lihtsama kujundusega välisuks.

56. Koidu 75 sobimatu metalluks on asendatud algse ukse koopiaga.

Koos ukse korrastamisega on mõttekas restaureerida kogu sissepääsuala: valgmi-kuaken, krohviraamistus, trepp, varikatus – vastavalt sellele, mis konkreetset maja kaunistab. Üldjuhul ei ole stalinistlikel majadel eraldi varikatust, vaid ust ja sise-nejat kaitseb ilmastiku eest selle kohal paiknev rõdu, eenduv portaal või asub välisuks ukseenišis.

Kui soovitakse hoonele varikatus paigaldada, tuleb lahendus eelnevalt kohaliku omavalitsuses kirjalikult kooskõlastada.

57. Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti arhiivis leidub hulk ülesmöödostatud detaile: ukse, aknaid, rõdupiirdeid jms. Originaali puudumise korral saab neid jooniseid kasutada sobiva uue detaili tellimiseks.

TREPIKODA

Esinduslikumate hoonete trepikojad on kõrged, trepid enamasti paekivist astmetega. Lihtsamate hoonete trepid on betoonist. Trepipiiretena leidub nii õhulisi metallist kui ka kinniseid betoonist piirdeid, käsipuud on puidust. Trepikodade põrand on valdavalt kaetud mustrisse laotud metlahhplaatidega. Säilinud võib olla algseid malmradiaatoreid, mis enamasti on töökorras või vähese vaevaga korrastatavad.

Trepikoja lagi ja seina ülemine osa värviti üldjuhul valgeks. Alumine osa (umbes 150 cm kõrguseni) värviti praktilistest kaalutlustest tulenevalt tumedamates toonides. Samuti võib trepikodades, olgu säilinuna või hilisemate värvikihtide all, leida omaaegseid šabloonmustreid.

Loomulik valgus pääses trepikotta ühises kasutuses oleva rõdu ukse või akende kaudu.

Seintel paiknevad juhtmed ja torud, mida enam ei kasutata, tuleb eemaldada. Trepikoja korrastamisel tuleb uued kommunikatsioonid süvistada seina sisse.

58. Trepikoda. Korteriuuste kvaliteet võis olla erinev: on väga uhkeid, väärispuidust vineeriga kaetud uksi, leidub ka tagasihoidlikke tahveluksi.

59. Dekoratiivse metallpiirde ja betoonastmetega trepp.

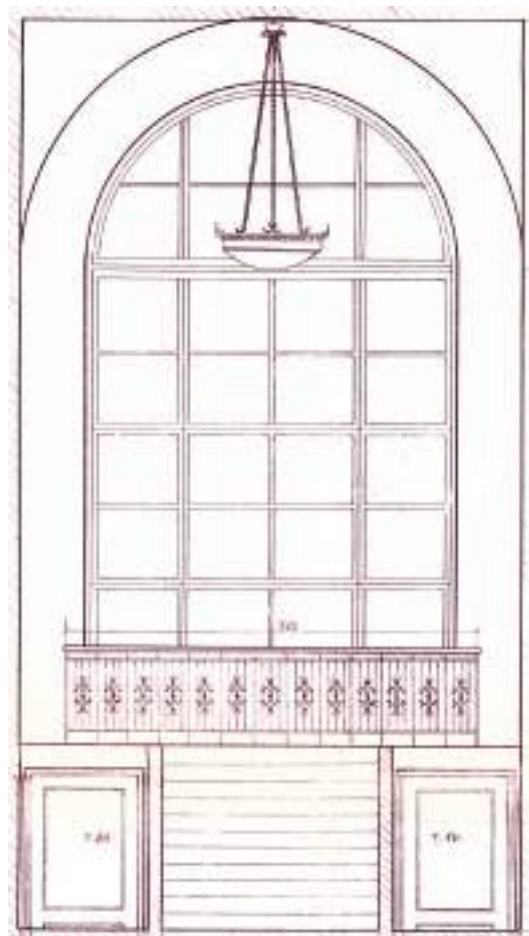
60. Uhkemate majade trepid on paekivist astmetega.

61. Hilisemate viimistluskihtide alt on välja koorunud trepikoja algne värvilahendus – 1950. aastate algusele omane rulliga tõmmatud maaling viinamarjamotiividega.

62. Paljude hoonete keldritesse ehitati metallustega varjendid. Varjendi teine uks avanes hoovi.

Originaalukski on kahjuks vähe säilinud. Oma osa selles mängis 1990. aastate kõrge kuritegevuse tase, mil inimesed vahetasid murdvaraste hirmus algsed puituksed raudustele vastu.

Trepikoda on tervik ja korterite välisüksed peavad olema ühesugused. Uute uste valmistamisel tuleb võtta eeskujuks algsed uksed. Trepikoja ühtse ilme saavutamiseks tuleb ühe trepikoja uksed värvida samas toonis.

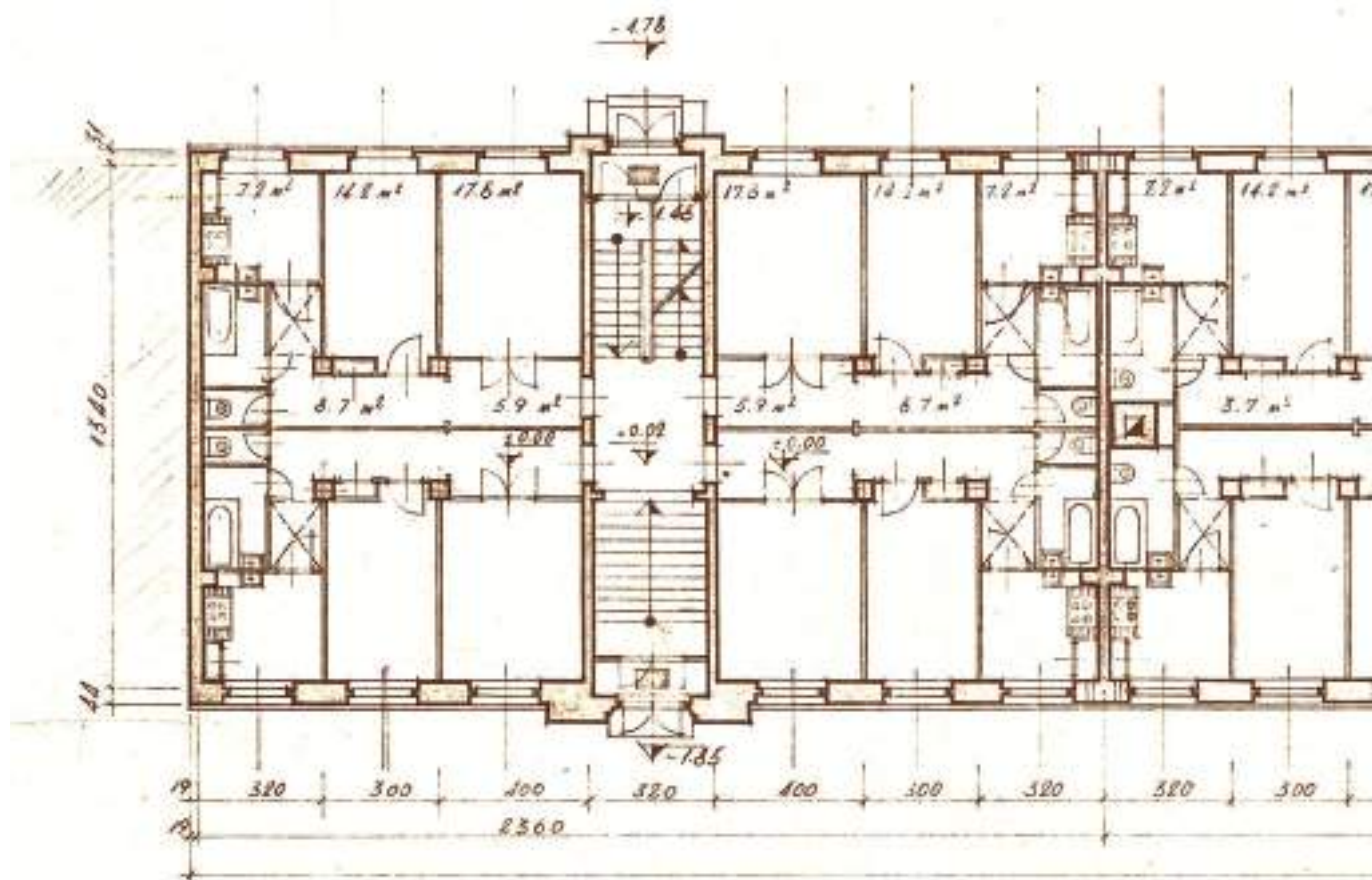
63. Asula tänava elamu koridori kujunduse kavand.

KORTERID

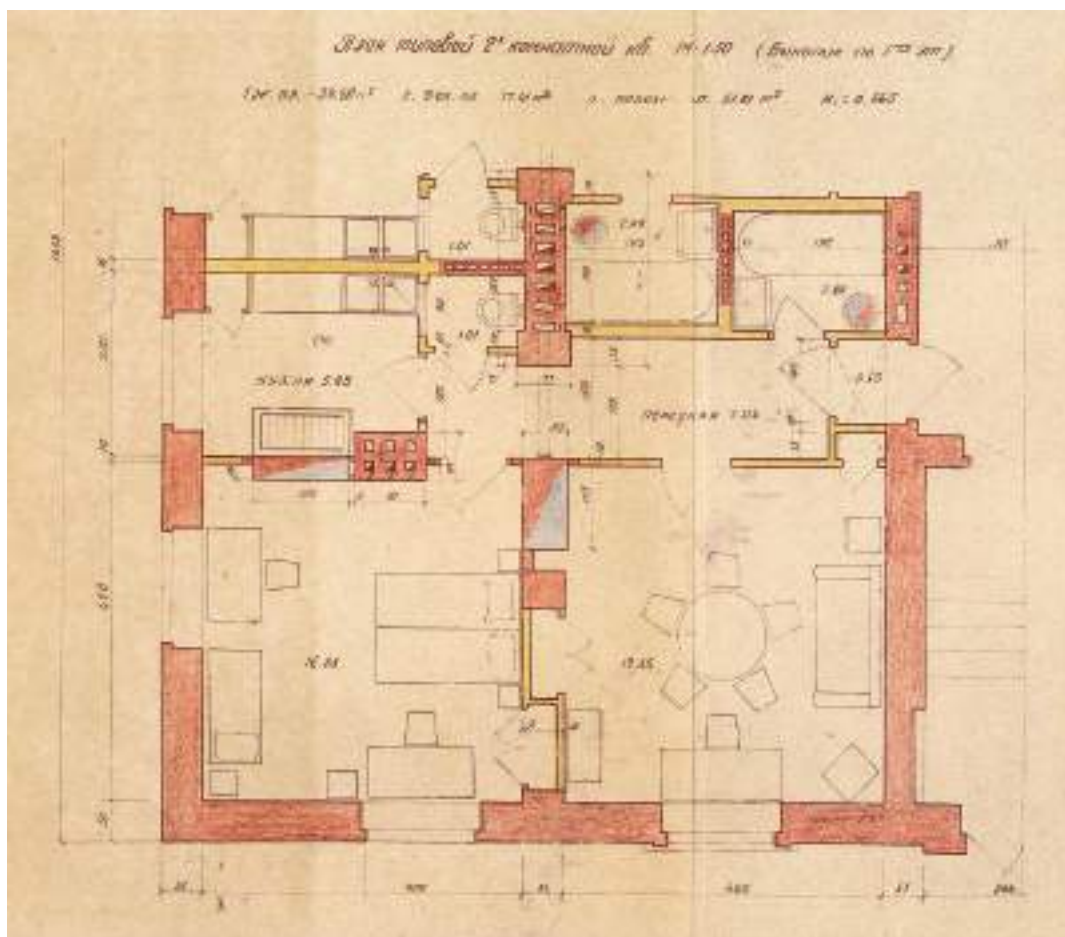
Suurte korterelamute siselahendused tuginesid üleliidulistele tüüpprojektidele, mida siiski sageli vastavalt konkreetse hoone suurusele ja asetusele kohandati. Siin võib näha ajastule omast silmakirjalikku vastuolu: uhkete fassaadide taga olid elamistingimused sageli üsna kasinad. Kolme-neljatoaline korter ei tähendanud, et see oleks kuulunud ühele perele. Elamispinna puuduse tõttu oli tollaste korterite kavandamisel oluline tingimus võimalus kasutada neid ühiskorteritena, igas toas omaette leibkond. Arhitektidelt nõuti, et iga toa oleks eraldi sissepääs esikust. Iseloomulikud on suhteliselt suured mitteläbikäidavad toad ja avarad abiruumid. Seetõttu on paljudele korteritele iseloomulik pikk koridor.

Ühiselamu tüüpi majades oli koridoride otstes ühiskasutatavad köögid ja pesemisruumid.

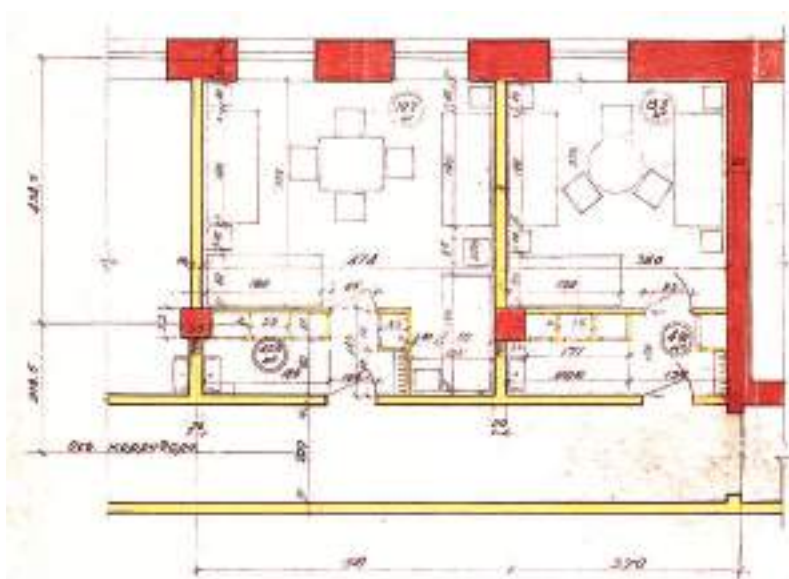
Korterid on sageli ühepoolse valgustatusega – koridorilaadsest esikust avanevad piklike tubade uksed maja ühele küljele, vannituba ja köök on harilikult koridori lõpus. Suur osa korteritest on kahetoalised, märksa vähem on kolmetoalisi. Suuremad, aga ka ühetoalised korterid on juba erandid.

64. Kentmanni 18 esimese korruse põhiplaan. Ühepoolse valgustatusega kahetoaline korter oli stalinistlikes majades enimkasutatud korteritüüp.

65. Kolmekorruselise väiksema elumaja kahetoaline korter.

66. Ühiselamu tüüpi hoone toad.

Nii mõneski korteris on säilinud algupäraseid stukk-kaunistused lagedel. Kuigi masstoodang, on neil väärtus maja ajaloo ja stiili kandjana, väärides kindlasti säilitamist ja eksponeerimist ruumikujundusliku elemendina.

Täispuidust põrandad ja raampuudega siseuksed tuleb korrastada. Ustel võivad küll vineertahvlid olla kahjustunud, kuid kui raam ise on sirge, saab tahvlid asendada ja ust edasi kasutada. Põrandad olid eluruumides üldjuhul laudpõrandad, peenemates korterites leidub parketti. Enamasti on nii laud- kui ka parkettpõrandaid võimalik uuesti lihvida ja viimistleda.

Küllalt tavalised olid sisseehitatud seinakapid, mille uksed olid harilikult kujundatud samas stiilis ruumidevaheliste ustega. Mõneski korteris on siiaaani alles jahe sahvverkapp köögi nurgas, kuna elektrikülmikud hakkasid laiemalt levima alles 1960. aastatel. Sisseehitatud kapid on praktilised ja väärivad säilitamist.

67. Korterite laed olid sageli kaunistatud stukk-karniiside ning rosettidega. Peenemate korterite põrandad olid kaetud parketiga.

68. Aknad, siseuksed, laudpõrandad ja stukkornamendid on värvikihtidest puhastatud ja uuesti viimistletud.

69. Stukk-kaunistused.

70. Aken köögi ning vannitoa vahel.

Teine sagedane ruumidetall – aken köögi ja vannitoa vahel on samuti ajastuomane detail ja tuleks säilitada. Siseakent kasutati nii niiskete ruumide ventileerimiseks kui ka sinna loomuliku valguse saamiseks.

Korterite siselahenduse muutmisel on oluline silmas pidada, et kandeseinte eemaldamine või nendesse avade tegemine nõuab ehitusinseneri konsultatsiooni ja ehitusluba. Muutused ventilatsioonis ja kommunikatsioonides puudutavad kõiki kaasomanikke ning neid ei ole lubatud omavoliliselt teha. Enne ehitusprojekti koostamist tuleb täpselt selgeks teha konkreetse maja ja korteri võimalused. Korrektne asjaajamine garanteerib ohutu ja kvaliteetse tulemuse, tagab head suhted ühistu ja naabritega ning tõstab korteri väärtust.

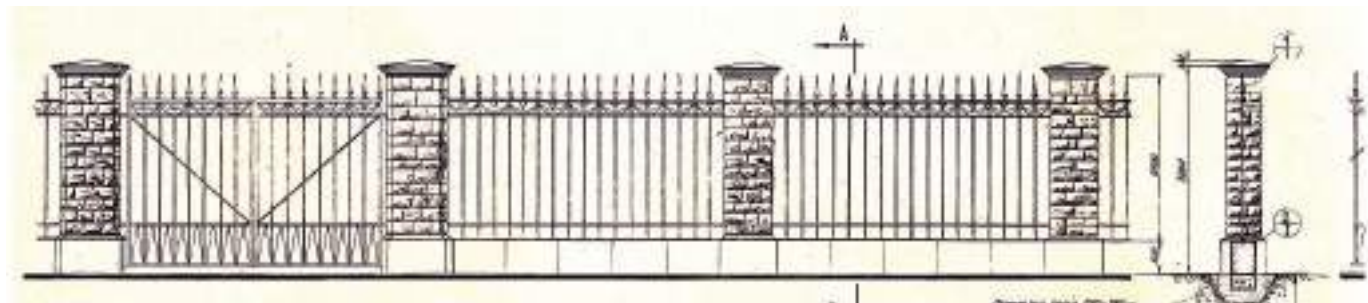
71. Elutubade lahendusi aastast 1947. Arhitekt Alar Kotli.

PIIRDEAED JA ÕU

Mitmed stalinistliku perioodi elamud moodustavad terviklikke ansambleid koos ühtselt kavandatud kvartalisisestest haljasalade ja piiretega. Siseõued olid mõeldud ühiskasutatavaks alaks, mis oli uus põhimõte: seni oli Eestis igal majal olnud krundipiiridega määratud oma suletud hoov. Kollektiivne elulaad soosis ühist hooviala, kus piirdeaed jooksis maja-degrupi ümber ehitusjoonel, mitte üksikute majade vahel.

Kuigi õueala kasutus on muutunud, on otstarbekas algupärane planeering säilitada. Sageli on aastatega tekkinud rikkalik haljastus, mis on linnamajade juures omaette väärtus. Haljastuse uuendamisel võib kaaluda väljakasvanud paplite asendamist hall- või hõbehaabadega. Parkimiskohtade lisamise kõrval on märksa olulisem võimalus kasutada haljastatud õueala mängimiseks ja puhkamiseks. Tervikuna planeeritud kvartaleid ei tohi hakata tükeldama iga maja eraldavate piirdeaedadega. Piirdeaiaid sobivad kvartalit ümbritsema, kuid kvartali sees tuleks piirduda hekkide jm haljaspiiretega, mis on iseloomulikud algsele lahendusele.

Stalinismile on iseloomulik kõrge kivisokli ja kivipostidega metallaed. Seda tuleks arvestada ka uue aia rajamisel. Oluline on, et piirded lahendataks kvartalis ühesugustena. Kui piirded on säilinud, tuleb need restaureerida või vajadusel valmistada uued täpselt vanade eeskujul. Kui piirdeid ei ole säilinud ja algselt kavandatud kohta ei leita teavet, tuleb kindlasti pöörduda nõuannete saamiseks arhitekti poole. Mõnel pool, kus majad paiknevad tänava

72. Stalinistlikele majadele on iseloomulik kivisoklil ja kivipostidega metallaed.

73. Kotzebue 20 piirdeaed ja väravad.

suhtes tagasiastega, on levinud ka majaesist mururiba kõnniteest eraldavad madalad eesaiad, mis jätkavad eestiaegset traditsiooni. Piirdeaia rajamine või rekonstrueerimine nõuab kohaliku omavalitsuse kirjalikku nõusolekut.

Mõnikord leidub hoovides abihooned: moderniseerumisprotsess ei olnud veel traditsioonilist elulaadi päriselt kõrvale tõrjunud. Nii leidub pesukööke, aga ka puukuure, sest paljud majad, eriti äärelinnas, olid ahiküttega. Juhul, kui abihooned on planeeritud ansambli osana, tuleb need säilitada.

Hoovi peaks käsitlema tervikuna koos sademevete ärajuhtimise, parkimis- ja pesukuivatuskohdade, abihoonete ja haljastusega. Väga oluline on teha koostööd naabritega, sest terviklikus ansambelis paiknevatele stalinistlikele majadele oli algselt ette nähtud ühine hoovala, mitte individuaalkrunt ja ainult oma maalappi planeerides ei saagi seetõttu kõiki probleeme lahendada.

KOKKUVÕTTEKS

Arhitektuuriloos pakub stalinistlik periood nii varasematest kui ka hilisematest ilmingutest täiesti teistlaadset linnaruumilist keskkonda. Stalinistlikud korterelamud on olnud aastaid vastakate suhtumiste allikaks. Esindades üht kindlat ajalooperioodi, on neil kindlasti oma koht meie arhitektuuriajaloo teljel. Olenevalt asukohast leidub nii odavamat tüüplahendustega kui ka suurlinlikku tänavaruumi, mis taotleb alati ansamblilist terviklikkust. Nende elamute kasuks räägivad kapitaalsed konstruktsioonid ja ruumikad korterid. Kõrged laed ja traditsioonilised materjalid pakuvad omanäolist ja kvaliteetset elukeskkonda.

VIITED

¹ Soans, A., Keppe, O. Tallinna linna uuest planeerimiskavast. – Eesti Arhitektide Almanahh I. Tallinn, 1946, lk 10.

² Jermolenko, V. Tipovye proekty derevjannyh domov zavodskogo izgotovlenija. – Arhitektura SSR, 1954, nr 12, lk 23.

³ Volkov, Leonid. Eesti arhitektuurist aastail 1940–1954. – Linnaehitus ja arhitektuur. Ehitusalased uurimused 1990. Tallinn, 1991, lk 193.